

Türk İşaret Dili İncelemesi: İletişim ve Dil Bilgisi

Turkish Sign Language Analysis: Communication and Grammar

Mehmet Fatih Karaca
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
mfkaraca@gmail.com

Şafak Bayır
Karabük Üniversitesi
safakbayir@karabuk.edu.tr

Alıntılama: Karaca, M. F. & Bayır, Ş. (2018). Türk İşaret Dili İncelemesi: İletişim ve Dil Bilgisi. *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi (UEAD)*, 2(2), 35-58.

Geliş tarihi:
28 Ağustos 2018
Kabul tarihi:
24 Eylül 2018

Sorumlu yazar:
Mehmet Fatih Karaca
mfkaraca@gmail.com

© 2018 UEAD.
Bütün hakları saklıdır.

Özet: İletişim kaynak ile hedef arasında mesaj aktarımı, bir kişiden diğer kişi/kişilere bilgi iletimi, duygu, düşünce ve fikir gibi her türlü anlam alışverişi şeklinde tanımlanabilir. İnsanlar arasında en çok, temeli duyma ve konuşma olan sözlü iletişim kullanılmaktadır. Fakat işitme kaybından kaynaklı olarak işitme engellilerin bu iletişim yöntemini ya kullanamadıkları ya da sınırlı kullanabildikleri görülmektedir. İşitme engelli bireyler iletişim ihtiyaçlarını karşılamak üzere sözlü iletişimden farklı olarak işaret dili, yazma yöntemi ve dudak okuma gibi tekniklere başvururlar. Kendi aralarında çoğunlukla işaret, parmak alfabesi, jest ve mimiklerden oluşan işaret dilini kullanırlar. İşiten bireylerle yazarak iletişim kursalar da bu yöntemin yavaş olması fazla tercih edilmemesine neden olmaktadır.

Bu çalışmada, Türk İşaret Dili (TİD)'nde kullanılan iletişim yöntemleri ve TİD dil bilgisi konuları ele alınmıştır. İletişimde kullanılan yöntemler olarak işaretler, parmak alfabesi, ağızla söyleme ve jest mimik konuları incelenmiştir. Dil bilgisi olarak ise işaret türetme, eş işaretli işaretler, eş anlamlı ve zıt anlamlı işaretler, birleşik işaretler, TİD'de kullanılan ekler ve söz dizimi ele alınmış ve bunlara ilişkin örneklerin üç boyutlu model üzerinden gösterimi yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Türk İşaret Dili, işaret dili, iletişim, işaret, dil bilgisi.*

Received:
28 August 2018
Accepted:
24 September 2018

Corresponding author:
Mehmet Fatih Karaca
mfkaraca@gmail.com

© 2018 UEAD.
All rights reserved.

Abstract: Communication can be defined as conveying a message between source and target, transferring information from an individual to other people, and exchanging all types of meaning such as emotion, opinion and idea. Verbal communication based on hearing and speaking is predominantly used among people. However, it is seen that the hearing-impaired individuals either cannot use this communication system or can use it in a limited way as a result of having hearing loss. Hearing-impaired individuals use the techniques such as sign language, writing method and lip-reading which are different from verbal communication in order to meet their communication needs. They mostly use sign language consists of signs, finger alphabet, gestures and facial expressions among themselves. They establish communication with hearing people by writing, this method is not generally preferred since it is slow.

In this study, the topics of “the communication methods used in Turkish Sign Language (TSL)” and “TSL grammar” are taken into consideration. The topics of signs, finger alphabet, saying with mouth movements, gestures and facial expressions were examined as the methods used in communication. The topics of sign derivation, signs consist of counterpart signs, synonym and antonym signs, compound signs, affixes used in TSL

and syntax were examined as grammatical issues and examples related to these were demonstrated on 3D model.

Keywords: *Turkish Sign Language, sign language, communication, sign, grammar.*

1. Giriş

İletişim; kaynak ile hedef arasında mesaj aktarımı; bir kişiden diğer kişi/kişilere bilgi iletimi; duygu, düşünce ve fikir gibi her türlü anlam alışverişi şeklinde tanımlanabilir. Genel anlamda iletişim, insanların duygu, düşünce, inanç, tutum ve davranışlarının sözlü, sözsüz, yazılı veya elektronik olarak karşıya aktarımıdır. Sözlü ve sözsüz iletişim iki temel iletişim yöntemidir (Tutar vd., 2014). İnsanlar arasında en yaygın kullanılan iletişim türü, temeli duyma ve konuşma olan sözlü iletişimdir. Fakat işitme kaybından kaynaklı olarak işitme engellilerin bu iletişim yöntemini ya kullanamadıkları ya da sınırlı olarak kullanabildikleri görülmektedir. İşitme engelli bireyler iletişim ihtiyacını karşılamak üzere sözlü iletişimden farklı olarak işaret dili, yazma yöntemi ve dudak okuma tekniklerine başvururlar.

İşaret dili, işitme engellilerin kendi aralarında yaygın olarak kullandıkları en temel iletişim tekniğidir; el hareketleri, jest, mimikler, tamamlayıcı veya pekiştirici özellik olan ağızla söylemeden oluşur. İşaret dilleri sözsüz iletişim unsurlarını barındıran bir dildir. Sözsüz iletişimde jestler ve hareketler gibi birtakım simgelerle iletişim kurulur (Tutar vd., 2014).

İşitme engellilerin kendi aralarında iletişimlerini işaret diliyle sağladıkları görülse de işitenlerle iletişim ortak bir iletişim aracı olmadığından sınırlı kalmaktadır. İşitme engellilerin işitmeyi ve dolayısıyla konuşmayı gerçekleştirmeleri çok zor veya imkânsız olacağına göre; işitenlerle işitme engellilerin iletişiminde kullanılacak en doğru yol işitenlerin işaret dili öğrenmeleridir.

İşitme engellilerin Türkçe kullanımları incelendiğinde yazımda yer alan bazı unsurlara dikkat etmedikleri tespit edilmiştir. Örneğin noktalama işaretlerini kullanmadıkları, kullanmakta zorlandıkları ve cümle yazımında ilk harfleri büyük yazmadıkları görülmektedir. Bunun yanında Akçamete (1999) işitme kaybı olan çocuklarla ilgili olarak şu tespitlerde bulunmuştur;

- Sınırlı sözcükler kullanırlar.
- Çoğul ve bazı diğer ekleri, edat ve fiilleri ihmal ederler.
- Kısa ve basit cümleler kurarlar.
- Soru cümlelerini anlama ve cevap vermede zorlanırlar.

Bu çalışmada, TİD’de kullanılan iletişim yöntemleri ve TİD dil bilgisi konuları ele alınmıştır. İletişimde kullanılan yöntemler olarak işaretler, parmak alfabesi, ağızla söyleme ve jest mimik konuları incelenmiştir. Dil bilgisi olarak ise işaret türetme yöntemleri, eş işaretli, eş anlamlı, zıt anlamlı ve birleşik işaretler ile TİD’de kullanılan ekler ve söz dizimi ele alınmıştır.

2. İşaret Dili

İşitme engellilerin konuşma dillerindeki hâkimiyetleri işitme kaybının derecesine bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. İşitme engelliler, kendilerini ifade etmek için ana dilleri olan işaret dillerini yoğun olarak kullanırlar. İşaret dili, doğal bir dil olup kendine has dil bilgisi, parmak alfabesi ve işaretleri bulunan; el, yüz ve mimiklerden oluşan; işitme engellilerin kendi aralarında ve işiten bireylerle iletişim kurmak için kullandıkları en temel görsel iletişim yöntemidir.

Her ülkenin işaret dili farklıdır. İşitme engellilerin farklı işaret dilleriyle iletişim kurmaları farklı iki ülke vatandaşlarının farklı diller kullanarak konuşmaları kadar doğaldır. Her ülke işaret dilinin kendine has kuralları vardır. Bazı yanlış bilgiler bulunmakla birlikte işaret dilleriyle ilgili şunlar söylenebilir;

- Konuşma dillerinde olduğu gibi kendine has dil bilgisi kuralları vardır.
- Konuşma dillerinden etkilenmiş olmaları konuşma dillerinden türediğini göstermez.
- Konuşma dillerinde olduğu gibi erken yaşlarda öğrenilmesi gerekir.
- Konuşma dilleri ile işaret dilleri aynı sinir fizyolojisi ve yerleşimdedir.
- Her ülkenin işaret dili ve dil bilgisel kuralları farklıdır.
- Bir ülkedeki farklı bölgelerde bazı işaretlerde küçük değişimler görülebilir.
- İşaretlerin gösteriminde tek veya çift el kullanılabilir.

3. Türk İşaret Dili

TİD, dünyadaki en eski işaret dillerinden biri olarak kabul edilir (Zeshan, 2003). TİD'in varlığı ve tarihi ile sınırlı sayıda bilgi varken dil bilgisi ile ilgili bilgi neredeyse yok denecek kadar azdır. İşitme engellilerin konuşmalarını geciktirdiği düşüncesiyle 1953 yılında sağır dilsiz okullarında işaret dili yasaklanmıştır. Bunun sonucu olarak işaret dili sözlüğü, dil bilgisi ve ders kitaplarının hazırlanması, ulusal işaret dilinin oluşması/yaygınlaşması engellenmiş (Akalın, 2013) ve dolayısıyla TİD'le ilgili çalışmaların yapılması da gecikmiştir. Bu yasak neticesinde TİD'in okullarda kullanılamaması ve öğretilmemesiyle tek ve ortak işaretler üretilememiş, TİD bölgeden bölgeye farklılık gösteren bir dil haline gelmiştir. Fakat gelişmiş ülkelerde nispeten ulusal ortak bir işaret dili olduğu, en azından dil bilgisi kuralları ile ilgili daha fazla kaynağa erişebildiği görülmektedir.

TİD ile ilgili temel niteliğinde olan akademik çalışma Alman araştırmacı Zeshan (2003) tarafından yapılmıştır. TİD'in konu edildiği makalelerde genellikle TİD işaretlerinin görüntü işleme teknikleriyle tanınması konusunun ele alındığı, TİD'in dil bilgisi özelliklerinin ise kısmen işlendiği görülmüştür.

3.1. TİD İletişim Yöntemleri

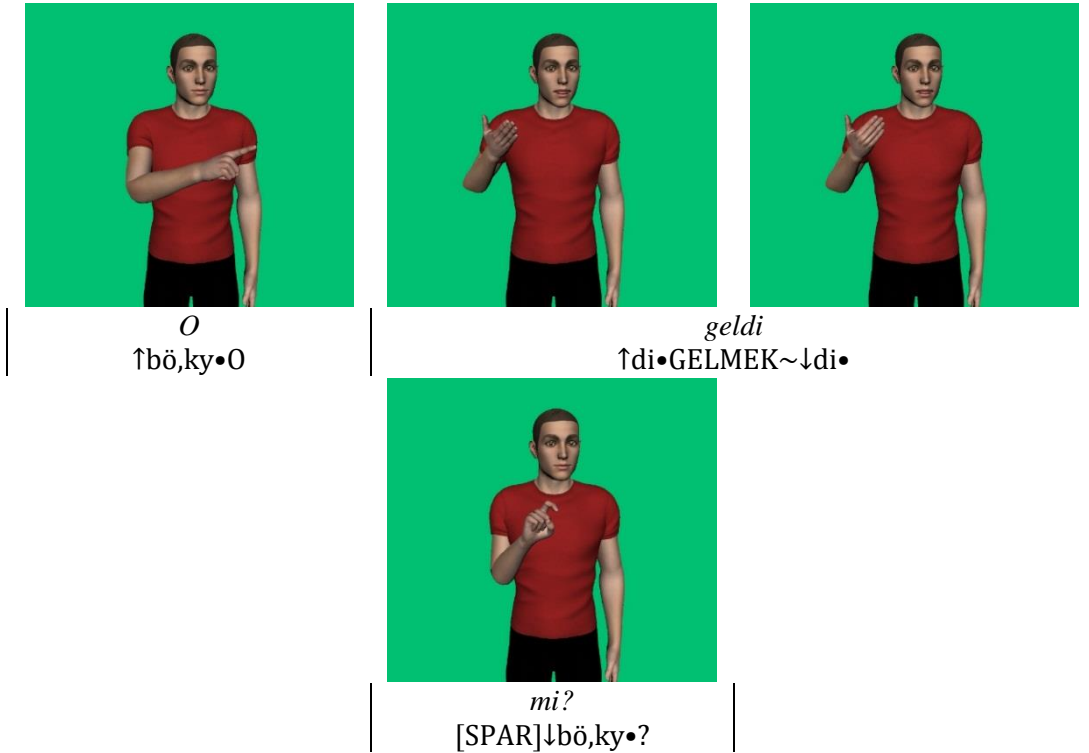
İletişimin sözlü, sözsüz, yazılı ve elektronik olmak üzere 4 türü (Tutar vd., 2014) olmasına karşın işitme engelliler sözsüz, yazılı ve elektronik iletişim yöntemlerini tercih etmektedirler. Ayrıca, işitme engellilerin ana dili TİD olan/olmayan ve işaret dili bilmeyen bireylerle iletişimi farklılık göstermektedir. Ana dili TİD olan bireylerle iletişimde genellikle sözsüz iletişim olan işaret dilini kullanırlar. TİD'i sonradan öğrenen işitme engelli ve işiten bireylerle iletişimde işaret dilini tercih ettikleri, parmak alfabesi ve ağızla söylemenin kullanımının arttığı görülmektedir. Türkçe konuşan ve işaret dili bilmeyen kişilerle iletişimde ise dudak okuma ve ağızla söylemeyle iletişim kurmaya çalışmaktadırlar (Dikyuva vd., 2015). Ayrıca, okuma-yazma bilen işitme engelliler işiten bireylerle yazma yöntemini kullanarak da iletişim kurabilmektedirler.

Konuşma dilleriyle gerçekleştirilen iletişimde işitsel-sessel, işaret dillerinde ise görsel-uzamsal kanal kullanılmaktadır (Özkul, 2016). Beynimizde ilk gelişen zekâ olan görsel-uzamsal zekâ ile görülen nesnelere yer ve yön kavramını da içine alacak şekilde nesnelere diğer nesnelere veya yere göre konumları dikkate alınmaktadır. İşitsel-sessel kanal ile sağlanan

iletişimin aksine görsel-uzamsal kanal ile sağlanan iletişimde de kişilerin birbirlerini görmesi gerekir.

İşaret dilleri iletişimde güçlü dillerdir. Birden fazla ifadenin aynı anda verilmesi anlamına gelen eş zamanlılık, işaret dillerinde konuşma dillerine oranla daha yoğun şekilde görülmektedir (Özkul, 2016). Konuşma dilleri kullanım şekli itibariyle eş zamanlılığa nispeten imkân sağlamaktadır. *O geldi mi?* soru cümlesi konuşma dilinde herhangi bir eş zamanlı ifade gerektirmezken işaret dilinde kaş ve baş hareketlerinin eş zamanlı olarak ifadede yer alması gerekir. Ayrıca, işaret dillerinde işarete eş zamanlı olarak yüz veya vücut ifadelerinin eklenmesiyle anlam tamamen değişebilmektedir (Şekil 1).

Şekillerdeki gösterimlerde ~ tekrar eden işareti, ^ işaret birleşimli işareti, + ek birleşimlerini, [SPAR] soru parçacığını, ↑__• el dışı işaretin başlangıcını, ↓__• bitişini, di bitmişlik görünüşünü, yor sürerlik görünüşünü, bö baş önde el dışı işaretini, by baş yukarıda el dışı işaretini, ky kaş yükseltme el dışı işaretini, ki kaş indirme el dışı işaretini ifade etmektedir.

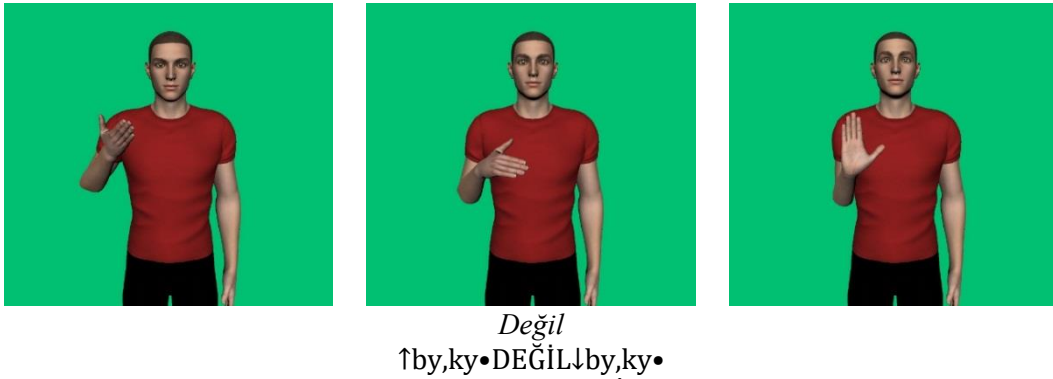
Şekil 1. "O geldi mi?" Cümlesi TİD İşaret Gösterimi

3.1.1. İşaretler

İşaretler durağan ve durağan olmayan işaretler olmak üzere ikiye ayrılır. Durağan işaretler, işaret yapılırken elin durumunda değişik olmayan, durağan olmayan işaretler ise işaretin başlangıç ve bitiş anlarında elin durumunun farklı olduğu işaretler için kullanılır. Durağan işaretler tek bir imge (Şekil 2) ile ifade edilebilirken durağan olmayan işaretler sıralı imgeler (Şekil 3) şeklinde ifade edilebilir.

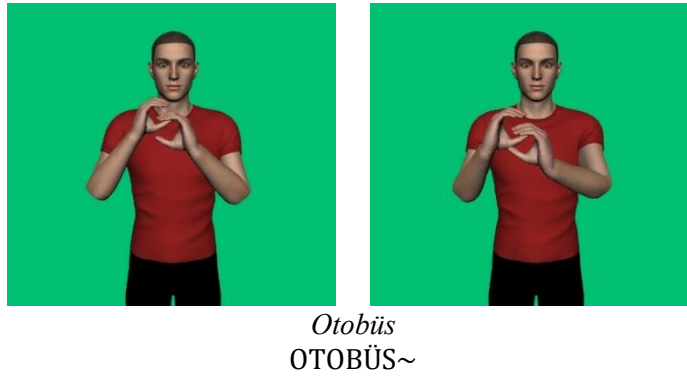

Şekil 2. Durağan İşaretler: “Göz”, “Durak”, “Hasta”

Şekil 3. Durağan Olmayan İşaret: “Değil”

İşaretler kelime tabanlıdır (Bayrak, 2009); yani kelime, onu karşılayan bir işaretle gösterilmektedir. Bazı işaretlerde kelime ile işareti arasında bağ kurulabilirken bazılarında kurulamayabilir. Bu, işaretin anlamsız sembollerden oluştuğunu göstermez. Örneğin; OTOBÜS kelimesinin işareti anlamsız gibi durabilir. Fakat işaret incelendiğinde aslında işaretin ayaktaki yolcunun otobüste tutma yerini temsil ettiği görülmektedir (Şekil 4).

Şekil 4. “Otobüs” Kelimesi TİD İşaret Gösterimi

İşaret dillerinde işaretler şeffaf, yarı şeffaf ve şeffaf olmayan şekillerde bulunabilmektedir. Yapılan işaretin hangi kelimeye ait olduğunun doğrudan tahmin edilebildiği işaretlere şeffaf işaret, yapılan işaretin hangi kelimeye ait olduğunun doğrudan tahmin edilemediği ancak işaret ve kelimesi bilindikten sonra bağ kurulabildiği işaretlere yarı şeffaf işaret, yapılan işaretin hangi kelimeye ait olduğunun tahmin edilemediği ve kelime ile işareti

arasında hiçbir bağı kurulamadığı işaretlere ise şeffaf olmayan işaret denir (Klima & Bellugi, 1979). Her kelime ile işareti arasında bağ kurulması gerekmez; yani işaret kelimeye mutlak benzemek durumunda değildir.

Kimi kelimeler tek işaretle kimi kelimelerde birkaç işaretin birleşimiyle ifade edilebilmektedir (Uysal, 2010), dahası bir işaret bir cümleyi de ifade edebilmektedir (Memiş, 2013). Bunun yanında işaret dillerinde bazı işaretler vardır ki uygulama yerine göre farklı anlamlar verirler (Türk, 2015). Örneğin; kalp üzerinde yapılan kötü işareti *art niyetli*, yüzde yapılan kötü işareti ise *çirkin* anlamına gelir.

Kelimelerin türlerine göre işaretleri incelendiğinde isim işaretlerinin fiil işaretlerine göre daha kısa sürede icra edildiği ve tekrarlamayla ilgili ayırt edici bir özellik bulunmadığı görülmüştür (Özkul, 2016). Elbette bu, bütün işaretlerin bu şekilde uygulandığını ortaya koymaz; işaretlerde daha yoğun olarak bu kullanımın görüldüğü söylenebilir.

3.1.2. Parmak Alfabeti

Parmak alfabeti el abecesi, alfabe veya işaret dili alfabeti şeklinde isimlendirilebilir. Doğal ve kendiliğinden olmamaları, insanlar tarafından üretilmiş olmaları gibi sebeplerden ötürü parmak alfabeti dil dışı olarak kabul edilmektedir (Taşçı, 2016). Konuşma dillerinde kelimeler harflerin bir araya getirilmesiyle elde edilirken işaret dillerinde işaretler parmak alfabetesindeki sembollerin bir araya getirilmesiyle elde edilmez; kelimeyi karşılayan tek bir sembol (işaret) vardır. Bazı harfler A harfinde olduğu gibi Türkçedeki karşılığının gösterilmesi şeklinde veya J harfinde olduğu gibi harfin çiziminin gerçekleşmesi şeklinde icra edilir (Şekil 5).

Şekil 5. "A" ve "J" Harfleri TİD İşaret Gösterimi

Parmak alfabeti harf tabanlıdır (Bayrak, 2009). Türkçedeki her harfin TİD'de bir karşılığı vardır. İşaretin yeterli olmadığı veya özel isimlerin ifadesinde parmak alfabeti kullanılmaktadır (Yasan, 2015). Amerikan, Alman ve Fransız İşaret Dilleri parmak alfabetesinde tek el kullanılırken (Taşçı, 2016); TİD parmak alfabetesinde C, I, L, O, P, U, V dışındaki harflerde çift el kullanılmaktadır (MEB, 2015). Bunun yanında, parmak alfabetesinin görünümü bölgelere göre farklılık gösterebilmektedir (Dikyuva vd., 2015).

TİD alfabetesinde tek elle yapılan işaretlerde sağ elin kullanıldığı, iki elle yapılan işaretlerde ise sol elin zemin sağ elin ise aktif el olarak kullanıldığı görülmektedir. TİD parmak alfabeti göğsün ön bölgesinde yapılır. Parmak alfabeti, işaret karşılığı olmayan kelimeleri ifade etmede, diğer işaretlerle birleşerek yeni işaret türetiminde ve bunun yanında aşağıdaki durumlarda kullanılmaktadır (Göksel & Taşçı, 2016; Bayrak, 2009);

- Özel isimlerde,
- Yabancı dillerden alınan kelimelerde,
- Bilimsel terimlerde,
- Kısaltmalarda,

- Eklerde,
- Eş anlamlı işaretlerde.

Her ne kadar özel isimler için parmak alfabesinin kullanıldığı söylene de dikkat çekici bir özelliğine göre özel isimler işaretlenebilmekte yani parmak alfabesi yerine işareti tercih edilebilmektedir. Örneğin *Samsun* şehri parmak alfabesiyle ifade edilmemekte onun yerine Samsun adında sigara olmasından ötürü SİĞARA işaretiyle gösterimi yapılmaktadır (Şekil 6).

Samsun
SAMSUN

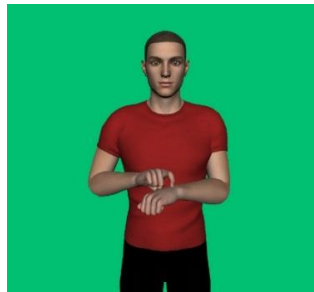
Şekil 6. “Samsun” Kelimesi TİD İşaret Gösterimi

3.1.3. Ağızla Söyleme (Dudak Okuma)

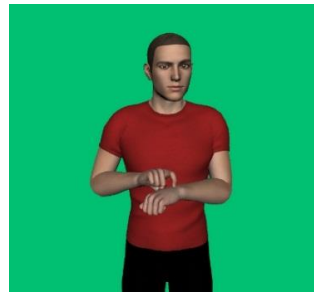
Ağızlama, dudak hareketleri şeklinde de isimlendirilen ağızla söyleme, işareti yapılan kelimenin konuşma dilindeki karşılığının ağızla söylenmesidir. Ağızla söyleme, işaretle eş zamanlı olarak yapılır (Göksel & Taşçı, 2016). İsimlerin ifadesinde fillere oranla daha çok ağızla söylemenin olduğu ortaya konulmuştur (Özkuş, 2016).

3.1.4. Jest ve Mimikler

TİD, işitemeyen bireylerin kullanımına daha uygun olan görsel ve jestsel bir dildir (Dikyuva vd., 2015). Bu özelliğinden ötürü işaret dillerinde ve TİD’de jest ve mimikler sıklıkla görülmektedir. El, kol ve baş ile yapılan hareket anlamındaki jest ve buna ek olarak herhangi bir duygu veya düşüncüyü anlatan mimiklerin görsel bir dil olan TİD’in temelini oluşturdukları söylenebilir. Her ne kadar mimiklerin işareti desteklemek gibi özellikleri bulunsun da bazı ifadelerde yalnızca mimikler yeterli olabilir. Örneğin; soru ifadesi olan mimikle SAAT işareti yapıldığında *Saat kaç?* anlamı çıkar (Şekil 7). Kısacası, ele ait olan ve olmayan unsurlar olan jest ve mimiklerin işaretlerde tekil veya birlikte kullanılmasıyla işaret dilleri meydana gelmektedir.

Saat
SAAT

Saat kaç?
↑bö,ki•SAAT↓bö,ki•?

Şekil 7. “Saat” kelimesi ve “Saat kaç?” Cümlesi TİD İşaret Gösterimi

3.2. TİD Dil Bilgisi

Her dilin olduğu gibi işaret dillerinin de kendine özgü birtakım kuralları vardır. İşlemler TİD dil bilgisi kuralları çerçevesinde icra edilmektedir. Ayrıca işaret dillerini konuşma dillerindeki kelimelerin işaret karşılıklarının ardı ardına yapılmasıyla oluşturulan bir dil olarak görmek doğru değildir (Kubuş vd., 2016). Cümle oluşturmada kelimelerin işaret karşılıklarının birleşimi TİD dil bilgisi kurallarına göre gerçekleştirilmektedir.

Konuşma dillerinde görülen sözcük düzeyindeki bölgesel farklılık TİD’de benzer şekildedir; dil bilgisel farklılık görülmemekte ve bu durum farklı bölgelerdeki işitme engellilerin TİD ile iletişimini engellememektedir (Dikyuva vd., 2015).

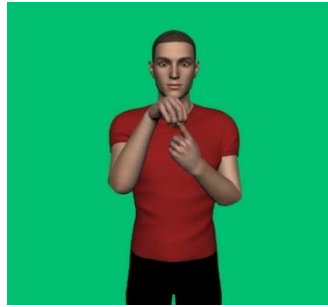
TİD’de işaret, ağızla söyleme ile jest, mimiklerin senkron şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir. Çünkü bazı kelimelerin anlamı sadece işaretin yapılmasıyla verilemez; tamamlayıcı unsur olan dudak ve farklı anlam verilebilmesine imkân sağlayan mimiklerin bir arada kullanılması şarttır.

İşaretlerin gerçekleştirilmesinde sürekli aynı el tercih edilmelidir. Aksi takdirde karşıdaki kişi elleri takip ederken işareti ve dudak hareketini kaçırabilir. Tek elle yapılan işaretlerde işaretin hangi elle yapılacağı belirlenmeli ve devamlı olarak o el kullanılmalıdır. Bununla birlikte çift elle yapılan işaretlerde bir el zemin diğeri ise hareketi yapacak aktif el olarak tespit edilmeli ve eller değiştirilmemelidir.

Bu bölümde kelime türetiminden söz dizimine kadar TİD’e ait dil birçok dil bilgisel konular örneklerle ele alınmıştır. Türkçe ile TİD her ne kadar ayrı iki dil olsalar da sözdizimi gibi birtakım noktalarda benzerlikler bulunmaktadır. Bu iki dil arasındaki farklılıkların çoğullaştırma, olumsuzlaştırma ve zaman gibi dilbilimsel özelliklerde bulunduğu görülmektedir.

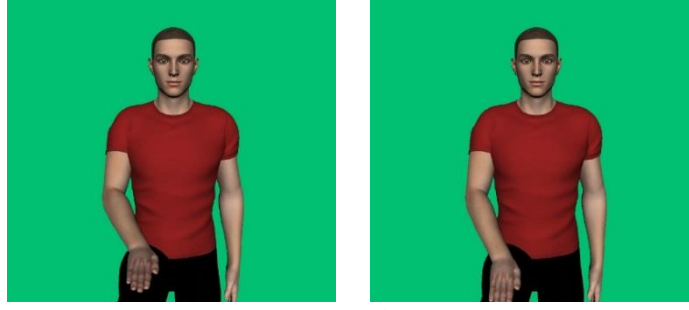
3.2.1. İşaret Türetme

Yasan’a (2014) göre TİD işaret türetiminde iki farklı yöntem kullanılmaktadır; *algısal özellikten faydalanma* ve *ses benzeşmesi*. Algısal özellikte kelimenin algısal imajından faydalanılır: PERİBACASI (Şekil 8). Ses benzeşmesinde ise iki kelimenin birçok ortak harfe sahip olmalarından veya okunuş benzerliğinden faydalanılır: BACAK ve BACANAK (Şekil 9).

Peribacası
PERİBACASI

Şekil 8. “Peribacası” Kelimesi TİD İşaret Gösterimi

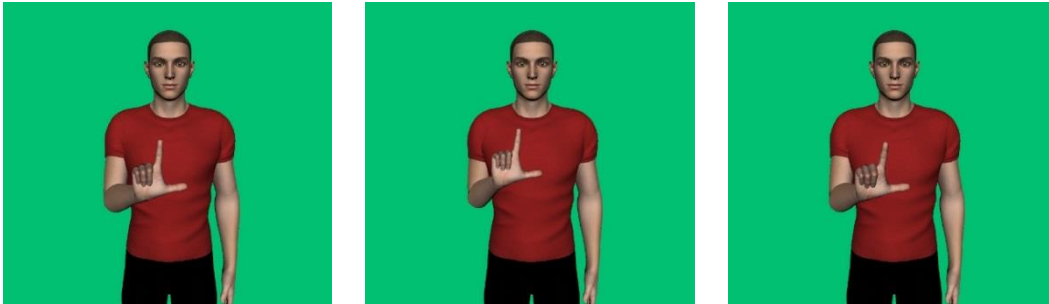

Bacak
BACAK~

Şekil 9. “Bacak, bacanak” Kelimeleri TİD İşaret Gösterimi

İşaret üretimi konusunda oldukça esnek olan TİD’de harfler ve işaretler çeşitli şekillerde değişime veya birleşime uğrayarak yeni işaretler üretilebilmektedir. Alfabedeki harflerle ve harf birleşimleriyle işaret türetimi yapılabilir. Örneğin; parmak alfabesinde kullanılan harfin farklı şekillerde kullanımıyla yeni anlama sahip işaret meydana gelir; $L \rightarrow \text{LAZIM}$ ve $L \rightarrow \text{LİSE}$. Bunun yanında bir işaretin sağına veya soluna parmak alfabesi eklenerek de yeni işaret oluşturulabilmektedir; $Jandarma \rightarrow J^{\wedge} \text{ASKER}$. Özetle, harf ve işaretlerle işaret türetmede aşağıdaki formlar kullanılmaktadır (Göksel & Taşçı, 2016; Taşçı, 2016; Boğaziçi Üniversitesi, 2015);

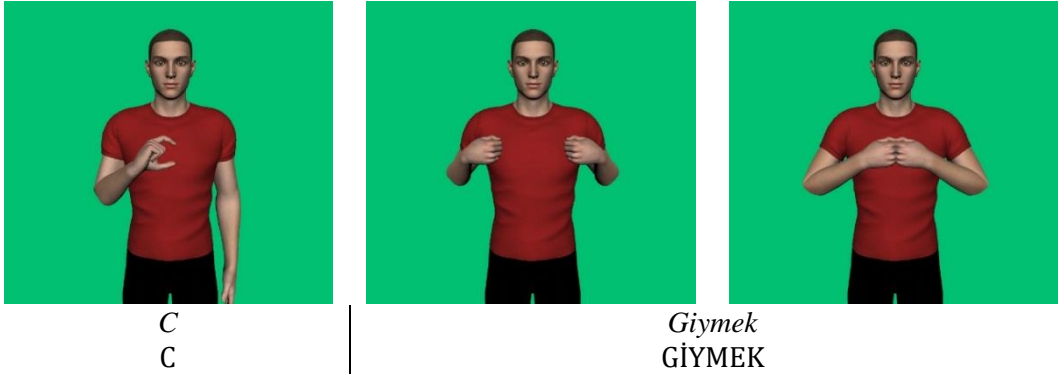
- Tek harfle; L, LAZIM (Şekil 10).
- Birden çok harfin birleşimiyle; $Cocacola \rightarrow C^{\wedge} C$.
- İşaretin soluna tek harf almasıyla; $Ceket \rightarrow C^{\wedge} GİY$ (Şekil 11).
- İşaretin soluna çok harf almasıyla; $Alarm \rightarrow A^{\wedge} L^{\wedge} SES$.
- İşaretin sağına tek harf almasıyla; $Psikoloji \rightarrow BAŞ^{\wedge} P$.
- İşaretin sağına çok harf almasıyla; $Bankacı \rightarrow BANKA^{\wedge} C^{\wedge} I$.
- İki işaretin soluna harf almasıyla; $Kablosuz ağ \rightarrow W^{\wedge} SİNYAL^{\wedge} AL$.
- İki işaretin ortasına harf almasıyla; $Psikolojisi bozuk \rightarrow BAŞ^{\wedge} P^{\wedge} BOZUKLUK$.

L
L

Lazım
LAZIM

Şekil 10. “L” harfi ve “Lazım” Kelimesi TİD İşaret Gösterimi

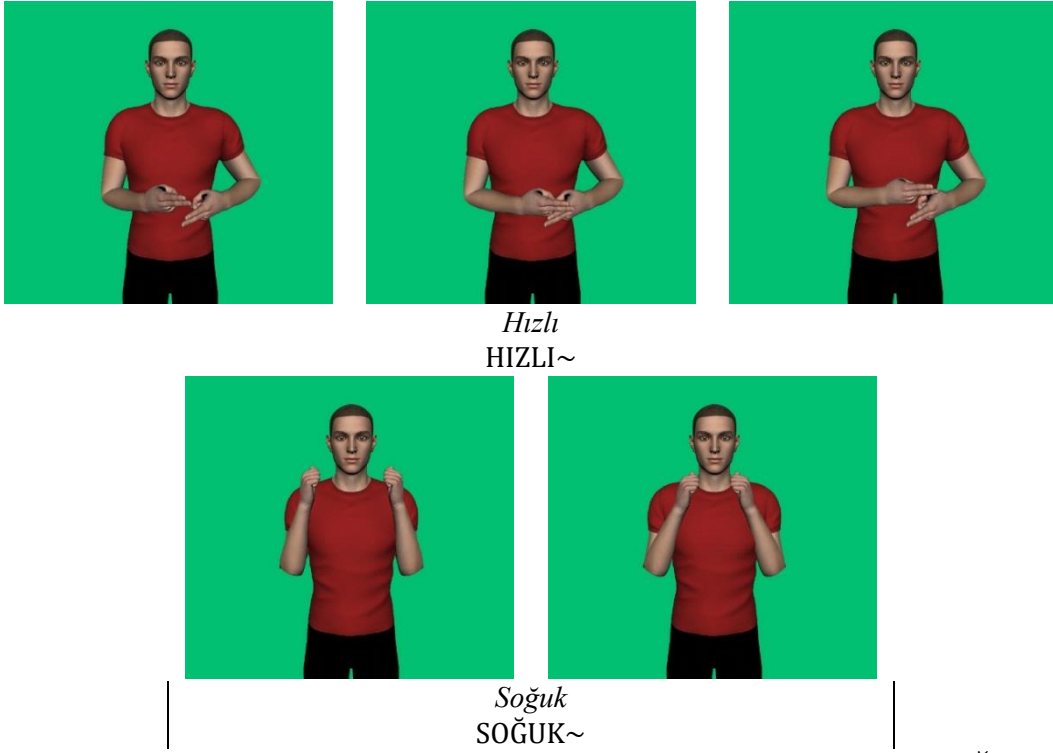
Şekil 11. "Ceket" İşareti (C^GİYMEK)

Yeni bir işaret türetmenin bir diğer yolu da işaret birleşimidir. TİD'de birleşik işaret oluşturmanın birçok yolu vardır. Örneğin anlambilimsel ve sözdizimsel yaklaşım (Dikyuva vd., 2015);

1. **Anlambilimsel yaklaşım:** Birleşigi oluşturan işaretlerin anlamlarını esas alır.
 - 1.1. *İçe dönük birleşikler:* Birleşigin anlamsal başı ve üst terim olan işaret, birleşigin içinde yer almaktadır; *Abiye*→KIZ^KIYAFET (Şekil 12).
 - 1.2. *Dışa dönük birleşikler:* Birleşigi oluşturan işaretler kendi anlamlarından uzaklaşarak yeni işaret türetmektedirler; *İnatçı*→KAFA^SERT.
 - 1.3. *Koşaçsı birleşikler:* Birleşigi oluşturan işaretlerden biri esas işarete anlamsal olarak daha yakın bulunmamakta ve birleşigi oluşturan işaretlerde bir üst terim bulunmamaktadır; *Okuryazar*→OKUMA^YAZMA.
2. **Sözdizimsel yaklaşım:** Birleşigi oluşturan işaretlerin dizilimlerini esas alır.
 - 2.1. *Sağ başlı birleşikler:* TİD'de en sık görülen ve birleşigin başının sağda olduğu türdür; *Ayaz*→HIZLI^SOĞUK (Şekil 13).
 - 2.2. *Sol başlı birleşikler:* TİD'de yaygın şekilde görülen bu türde birleşigin baş konumu soldadır; *Lezzetli*→TAD^İYİ.
 - 2.3. *Çift başlı birleşikler:* Baş durumundaki işaretin birleşikte hem sol hem de sağda görülmesidir; *Haklı*→HAK^DOĞRU, DOĞRU^HAK.
 - 2.4. *Eş başlı birleşikler:* Koşaçsı birleşiklere benzeyen bu türde birleşigi oluşturan işaretlerde baş durumu yoktur; her biri esas işarete anlamsal olarak eşit mesafededir; *Ebeveyn*→ANNE^BABA.

Şekil 12. İşaret Birleşimiyle Oluşan İşaretler: "Abiye" İşareti (KIZ^KIYAFET)

Şekil 13. İşaret Birleşimiyle Oluşan İşaretler: “Ayaz” İşareti (HIZLI^SOĞUK)

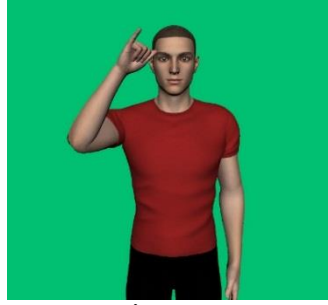
TİD’de yineleme, işaretin tekraren yapılmasını ifade eder. Bazı işaretlerin bu tekrarlı kullanımı neticesinde yeni anlama sahip işaret üretilir; *Çevirmek*→ÇEVİRMEK, *Çeviri*→ÇEVİRMEK~. Bu örnekteki fiilden isim üretimine ters bir örnek olarak tekrarlı kullanım neticesinde isimden fiil üretimi ise şöyle örneklendirilebilir; *Kötü*→KÖTÜ, *Kötülemek*→KÖTÜ~ (Şekil 14). Ek olarak tek elle yapılan işaretin çift elle yapılmasıyla da kelime türetimi yapılabilir; tek elle *Çanta*→ÇANTA, çift elle *Çanta*→PAZAR (Dikyuva vd., 2015).

Şekil 14. “Kötü” ve “Kötülemek” Kelimeleri TİD İşaret Gösterimi

TİD’de diğer bir işaret üretim yolu da ödünçlemelerdir. Ödünçleme, bir dilde bulunan kelime işaretinin diğer bir dilde kullanılmasıdır. TİD ile Türkçe ve diğer işaret dilleri arasında ödünçlemeler meydana gelmektedir. Özellikle yer isimlerinin işareti olarak o bölgedeki işaret ödünçlenerek kullanılmaktadır; BERLİN Alman İşaret Dili’nden alınmıştır (Göksel & Taşçı,

2016). Bunun yanında iki kelime arasındaki ses benzerliği sebebiyle de benzeyen kelime için ödünçlenen kelimeye ait işaretin kullanıldığı görülmektedir; *İspanya* ve *Isparta* (Şekil 15).

İspanya
İSPANYA

Şekil 15. “Isparta” ve “İspanya” Kelimeleri TİD İşaret Gösterimi

3.2.2. Eş İşaretli İşaretler

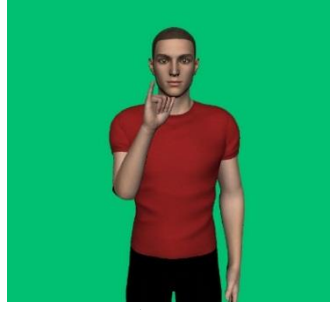
Yazılışları aynı olmasına karşın anlamları farklı olan kelimelere Türkçede eş sesli veya sesteş kelimeler denir; *yüz* kelimesinin sayı olarak *100* ve fiil olarak *yüz* şeklinde kullanılması gibi (Demir, 2006). TİD açısından eş işaretli, işaretleri aynı olduğu halde farklı anlamlara sahip kelimelerin işaretleri şeklinde tanımlanabilir. TİD’de her eş işaretli kelimenin Türkçede de eş sesli olacağını söylemek doğru olmaz. Örneğin İÇİN ve İÇİNDE işaretleri eş işaretli olmasına karşın Türkçede eşsesli değildir (Şekil 16).

İçin
İÇİN

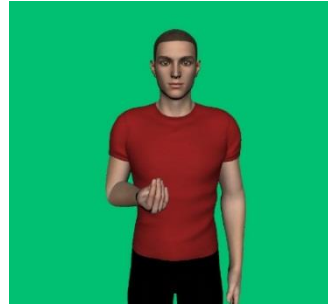
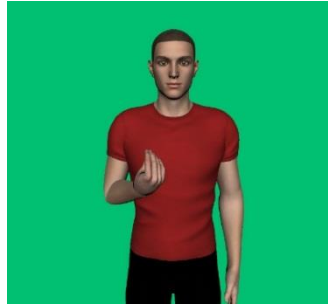
Şekil 16. “İçin” ve “İçinde” Kelimeleri TİD İşaret Gösterimi

Türkçedeki kelimelerin yazılışlarının aynı olması eş seslilik, TİD’de işaretlerin aynı olması ise eş işaretlilik olarak tanımlanabilir. Türkçede aralarında ses benzeşmesi veya anlam yakınlığı bulunan bazı kelimeler TİD’de eş işaretli olarak görülebilmektedir: AĞUSTOS, GRİ ve GRAM (Şekil 17), İYİ ve GÜZEL (Şekil 18), TURUNCU, PORTAKAL ve ANTALYA (Şekil 19). Bunun yanında ağızla söyleme, eş işaretli işaretlerin ayırımında kullanılan bir unsurdur (Göksel & Taşçı, 2016; Oral, 2016).

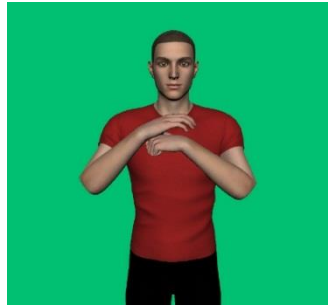
Ağustos
AĞUSTOS

Şekil 17. “Ağustos”, “Gri” ve “Gram” Kelimeleri TİD İşaret Gösterimi

İyi
İYİ~

Şekil 18. “İyi” ve “Güzel” Kelimeleri TİD İşaret Gösterimi

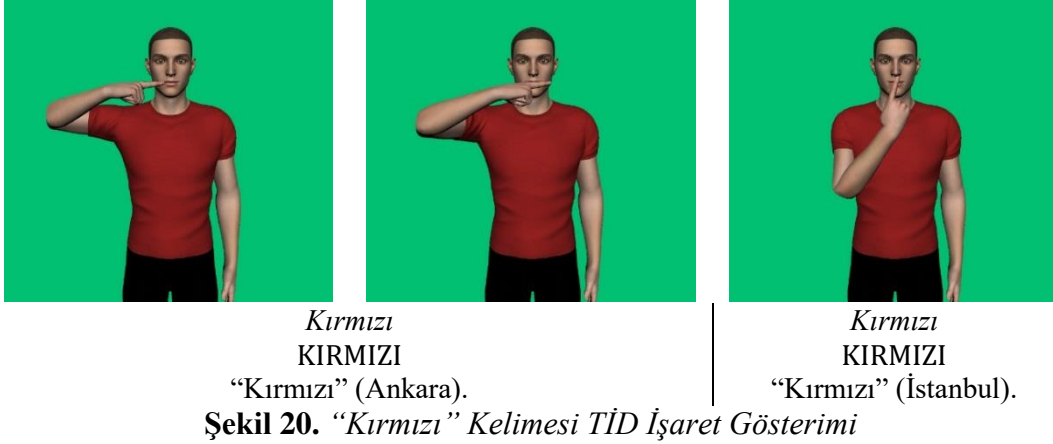

Turuncu
TURUNCU~

Şekil 19. “Turuncu”, “Portakal” ve “Antalya” Kelimeleri TİD İşaret Gösterimi

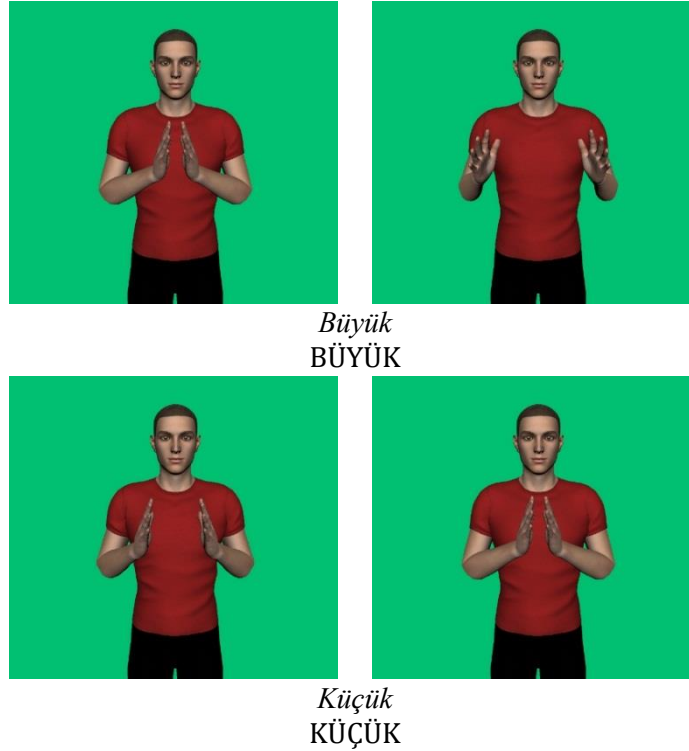
3.2.3. Eş Anlamlı İşaretler

Bir kelimeyi farklı sözcüklerle karşılayan kelimelere Türkçede eş anlamlı veya anlamdaş kelimeler denir; *yüz*, *surat* ve *çehre* (Demir, 2006). TİD’de ise eş anlamlı işaretler, bir kelimenin farklı işaretlerle gösterimiyle oluşur; *kırmızı* (İstanbul, Ankara) (Şekil 20). Genellikle, bölgelere göre farklılıklar gösteren işaretler eş anlamlı işaretler olarak nitelenmektedir (Oral, 2016); *cumartesi* (İstanbul, Ankara) (Dikyuva vd., 2015).

3.2.4. Zıt Anlamlı İşaretler

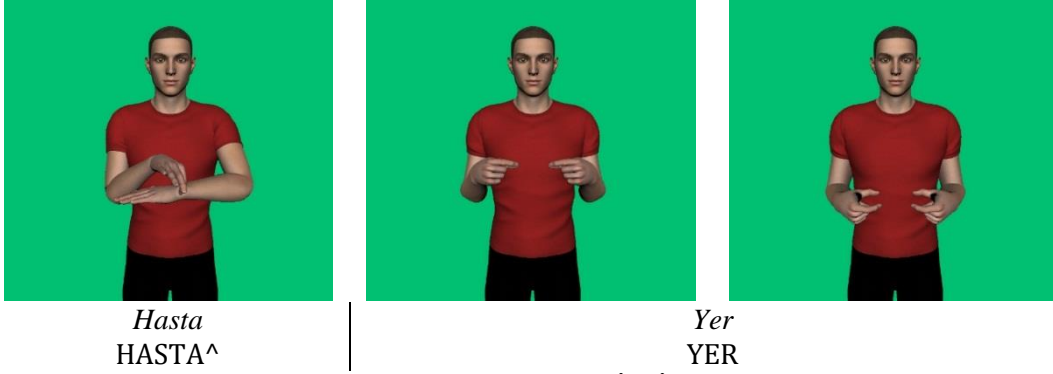
Türkçede birbirinin karşıtı kavramları ifade eden sözcüklere zıt anlamlı kelimeler denir; *iyi* ve *kötü* (Demir, 2006). Kelime ile olumsuzluk eki almış hali karşıtlık anlamı taşıyor gibi gözüke de karşıt anlamı değildir. Örneğin *gitmemek* fiili *gitmek* fiilinin karşıtı değildir; olumsuzdur. DEĞİL bileşeni için de aynı durum geçerlidir; BEYAZ+DEĞİL *beyazın* karşıtı değildir. Türkçedeki zıt anlamlı kelimeleri karşılayan işaretler, TİD’de zıt anlamlı işaretler olarak isimlendirilir; *büyük* ve *küçük* (Şekil 21).

Şekil 21. “Büyük” ve “Küçük” Kelimeleri TİD İşaret Gösterimi

3.2.5. Birleşik İşaretler

TİD’de birden fazla işaretin birleşimiyle oluşan işaretlere birleşik işaret denir. Örneğin Türkçedeki *hastane* (*hasta+hane*) kelimesi TİD’de HASTA ve YER işaretlerinin birleşimiyle elde edilmektedir (Şekil 22). Buna karşın Türkçedeki *ay çekirdeği* kelimesi TİD’de tek bir işaretle gösterilmektedir.

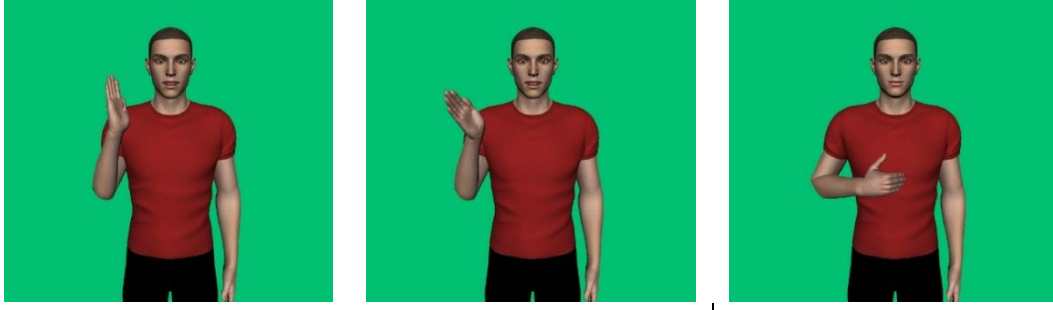
Şekil 22. “Hastane” Kelimesi TİD İşaret Gösterimi

3.2.6. Eklerin Kullanımı

Türkçede yeni anlama sahip kelime üretimi yapım ekleriyle, kelimelerin cümle içinde yer almasının sağlanması ise çekim ekleriyle gerçekleştirilir. Kök/gövdelere ek/ekler getirmek şeklindeki Türkçenin bu eklemeli yapısı TİD’de görüldüğü durumlar olsa da eklerin kullanımında genellikle eş zamanlılık ilkesi görülür. TİD’de eş zamanlılık yalnızca eklerde değil işaretlerde de bulunmaktadır.

Zaman eklerinin fiilde yer almadığı ve zaman ifadesinin *önce*, *sonra*, *tamam* ve *bitti* kelimeleriyle verildiği görülmektedir; *gittim* kelimesi GİTMEK+BEN, ÖNCE+GİTMEK+BEN veya di el dışı işaretiyle, *gidiyorum* kelimesi GİTMEK+BEN, ŞİMDİ+GİTMEK+BEN veya yor el dışı işaretiyle, *gideceğim* kelimesi ise SONRA+GİTMEK+BEN şeklinde ifade edilebilmektedir. *gittim*, *gidiyorum* veya *gideceğim* kelimelerinde farklı dudak hareketleri olduğundan veya farklı el dışı işaretler kullanıldığından *önce*, *şimdi* veya *sonra* gibi zaman ifadeleri söylenirse dahi anlaşılabilir. Ayrıca, TİD’de zaman bildiren işaretlerin gösterim alanında farklılıklar bulunmaktadır. Zamansal olarak önce ifadesi vücudun omuz hizasından arkaya doğru işaretlenmekte iken sonra ifadesi vücudun ön bölgesinde gerçekleştiği görülmektedir; *dün* ve *yarın*.

Kişi zamirleri fiilde ek olarak değil ayrıca kelime işareti olarak yer almaktadır (örn: BEN); *gittim* kelimesi GİTMEK+BEN (Şekil 23), BEN+GİTMEK veya BEN+GİTMEK+BEN şeklinde kullanılmasına rağmen bu üç kullanımın da işitme engelliler tarafından anlaşılır olduğu söylenebilir. BİZ, SİZ ve ONLAR çoğul kişi adlarına ait işaretler bulunsun da bunların yerine tekil halleri olan BEN, SEN ve O sıklıkla kullanılmaktadır.

Gitti

↑di•GİTMEK~↓di•

Şekil 23. “Gittim” Kelimesi TİD İşaret Gösterimi

m

BEN

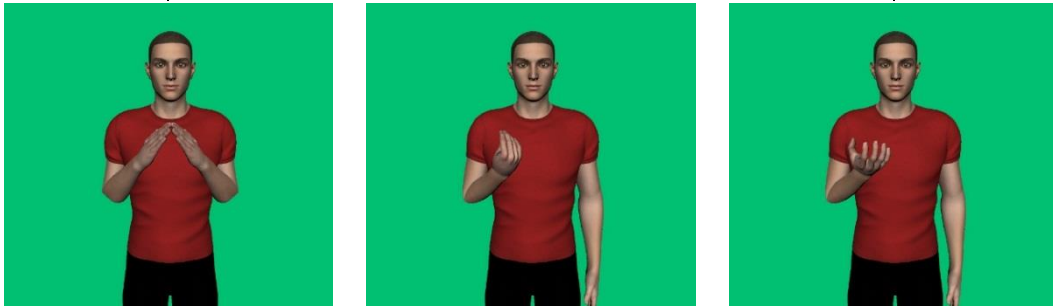
Hal eki kullanımı yoktur; *eve* kelimesi EV şeklinde çevrilir (Zeshan, 2002). Çoğul ekinde işaret yinelenerek ismin çoğul hali oluşturulabilir; *Evler*→EV~ (Şekil 24). Fakat TİD’de tekrarlanarak isimlerin çoğul hallerinin elde edilmesiyle ilgili şunu söylemek gerekir; işaret aynı yerde tekrarlanmaz, yatay düzlemde sağdan sola doğru tekrarlanır. Ayrıca işaretin çoğul hali, İŞARET+ÇOK birleşimiyle veya İŞARET+C sınıflandırıcısıyla sağlanabilmektedir; *Elmalar*→ELMA+ÇOK, ELMA+C (sınıflandırıcı). İşaretin yavaş şekilde yapılmasıyla çok ifadesi verilmektedir; *Çok zengin*→ZENGİN (yavaşça).

Olumsuzluk ifadesi ise İŞARET+DEĞİL şeklinde gerçekleştirilmektedir; gelmemek kelimesi TİD’e GELMEK+DEĞİL şeklinde çevrilmektedir (Şekil 25). Buna karşın bazı kelimeler ile olumsuz hallerinin işaretleri farklılık göstermektedir; *istemek* ile *istememek* ve *yeter* ile *yetmez*. Olumsuz ifadelerde genellikle el dışı işaretlerden olan baş yukarda ve kaş yükseltme, işarete eş zamanlı olarak eşlik etmekte ve sadece ilgili işarete görülmektedirler.

Evler

EV~

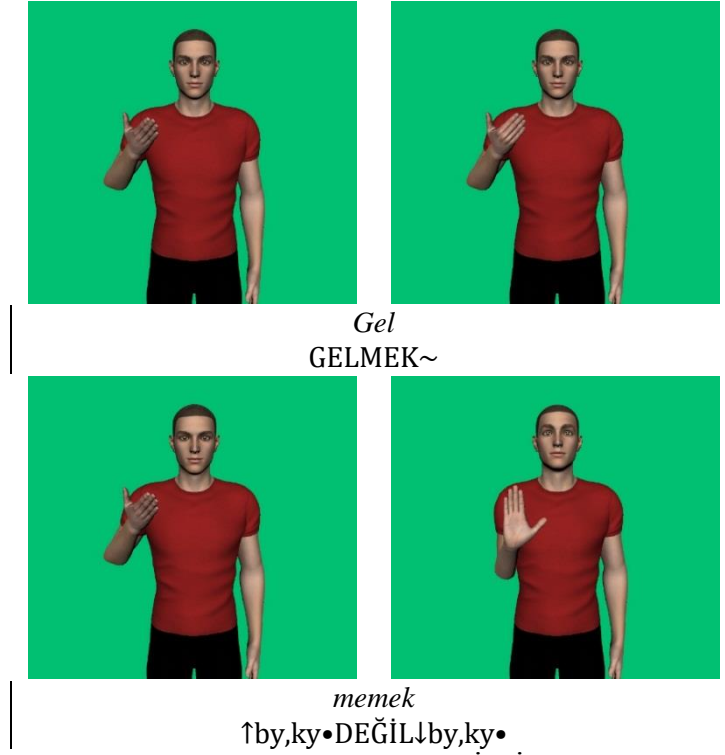

EV

Evler

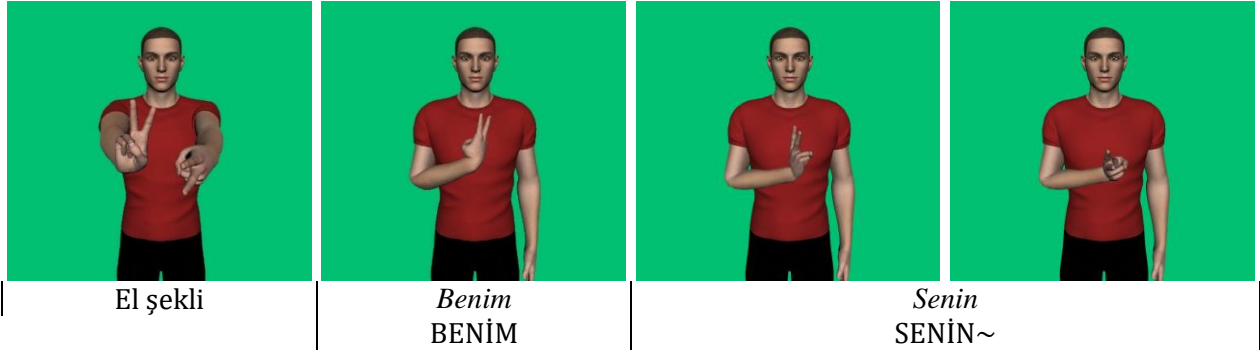
ÇOK

Şekil 24. “Evler” Kelimesi Farklı TİD İşaret Gösterimi EV (tekrarlı) ve EV+ÇOK

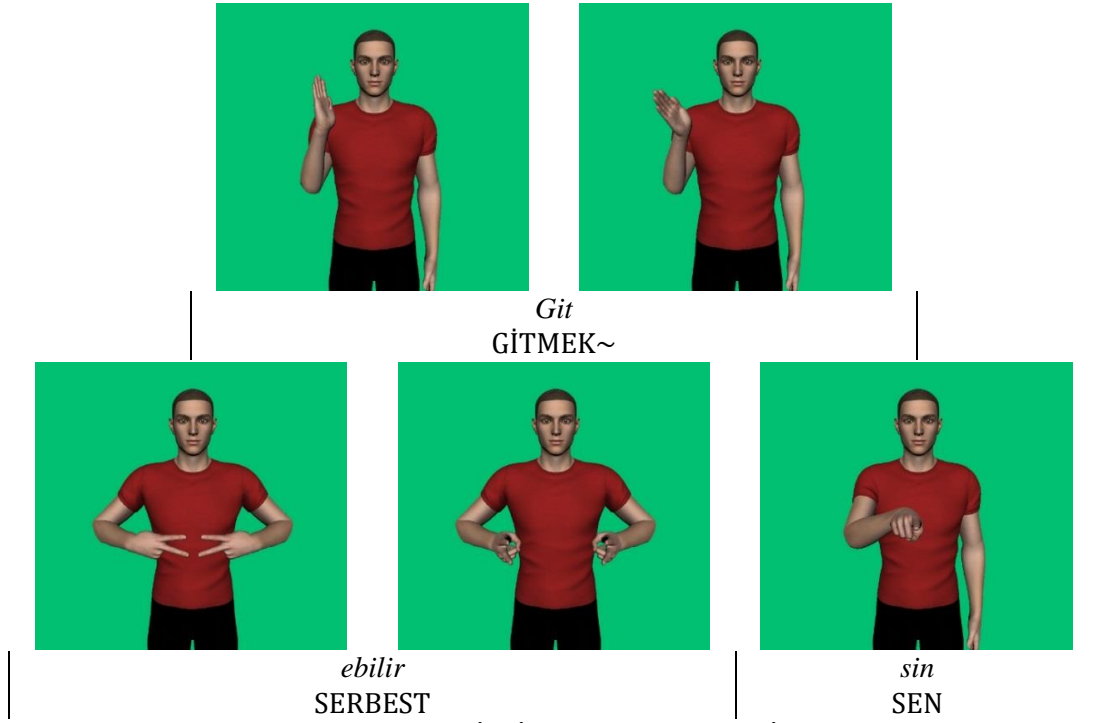
Şekil 25. “Gelmek” Kelimesi TİD İşaret Gösterimi

İyelik ekiyle ilgili iki işaret kullanılabilir de iyelik ifadesinde yoğun olarak kullanılan ve daha kapsayıcı şekilde bulunan el şekli tercih edilmektedir. *Benim* kelimesi, Şekil 26’daki el şeklinin kişinin kendisini gösterecek şekilde işaretlenmesiyle elde edilir (Şekil 26).

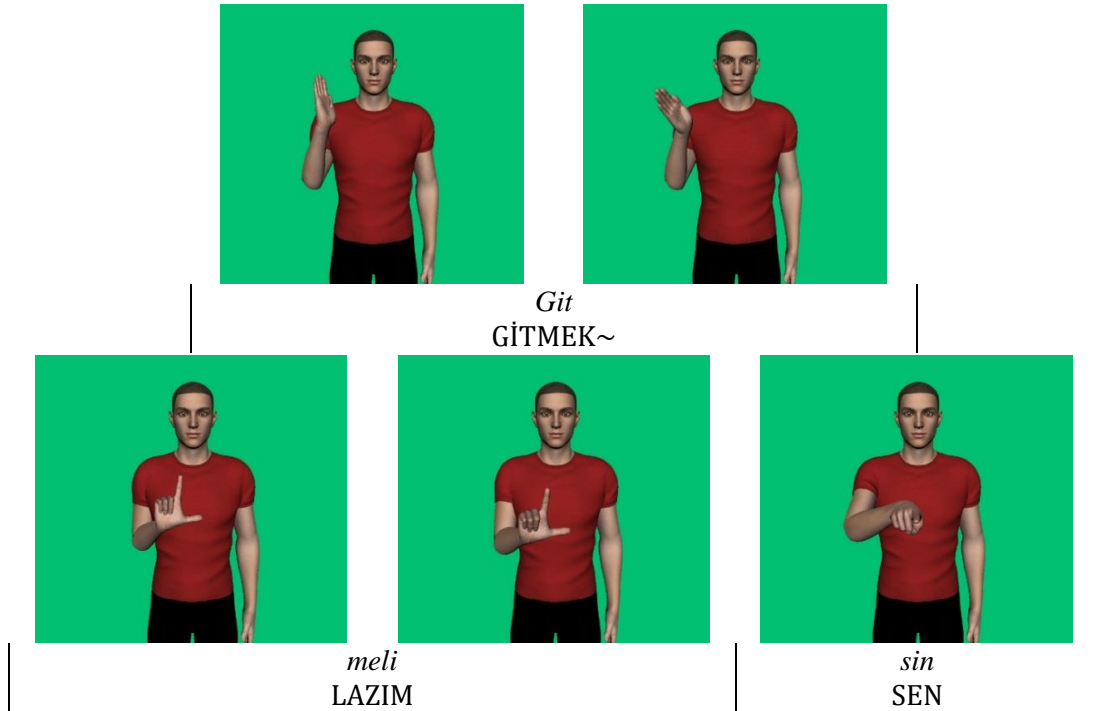
Şekil 26. İyelik Ekinde Kullanılan El Şekli, “Benim” ve “Senin” Kelimeleri TİD İşaret Gösterimi

İzin kipi kullanımında eylem işaretinden sonra SERBEST işareti ile kodlama yapılır; *Gidebilirsin*→GİTMEK+SERBEST (Şekil 27).

Şekil 27. "Gidebilirsin" Kelimesi TİD İşaret Gösterimi (GİTMEK+SERBEST+SEN)

Zorunluluk kipinde eylem bildiren işaretten sonra MECBUR işareti ile kodlama yapılır; *Gitmen gerekiyor*→GİTMEK+MECBUR+SEN. Gereklik kipinde işaretten sonra LAZIM işareti ile gösterim gerçekleşmektedir; *Gitmelisin*→GİTMEK+LAZIM+SEN (Şekil 28) (Dikyuva vd., 2015; Oral, 2016).

Şekil 28. "Gitmelisin" Kelimesi TİD İşaret Gösterimi (GİTMEK+LAZIM+SEN)

Konu yapım ekleri bakımından incelendiğinde ise farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Türkçede yapım eki almış bir kelimenin yeni hali TİD’de farklı bir işaretle veya ek almak suretiyle ifade edilebilir. Örneğin; *ev* kelimesi *-li* yapım eki olarak *evli* kelimesini türetmektedir ve bu iki kelimenin işaretleri birbirinden farklıdır (Şekil 29). Bunun yanında aynı ek (*-li*) bir yer adına geldiğinde kelime L^I harf işaretlerinin birleşimiyle gösterimi gerçekleştirilir. Örneğin; *Tokatlı* kelimesinin işareti TOKAT^L^I birleşimiyle elde edilir. Bunun yanında, Türkçede bir işi yapan kişi anlamında *-cı* yapım eki bulunmaktadır. *-ci*, *-cı*, *-cü*, *-cu*, *-çlı*, *-çü* ve *-çu* gibi farklı şekilleri bulursa da Türkçedeki bu ek, TİD’de iki şekilde görülür. İlki *Bilgisayarcı*→BİLGİSAYAR^C^I örneğinde olduğu gibi işarete C^I veya C^U harflerinin eklenmesiyle elde edilir. İkincisi ise C harfine benzer el şeklinin alın seviyesinden aşağıya doğru inmesi şeklinde de işaretlendiği görülmektedir (Göksel & Taşçı, 2016).

Şekil 29. “Evli” Kelimesi TİD İşaret Gösterimi

3.2.7. Söz Dizimi

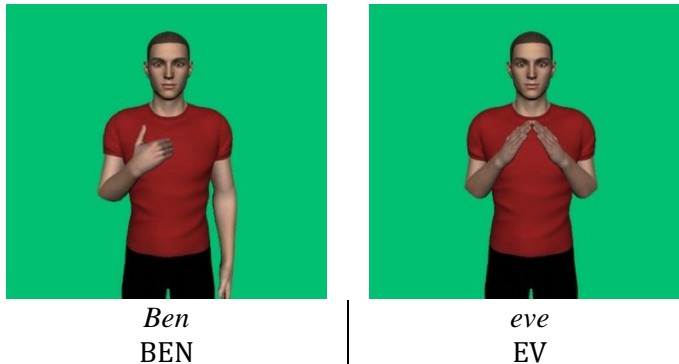
Söz dizimi, cümleyi oluşturan öğelerin dizilimini ve bu dizilimdeki kuralları ifade eder. Dillerde genellikle *Özne+Nesne+Yüklem* veya *Özne+Yüklem+Nesne* dizilimi kullanılmaktadır. TİD’de ise Türkçeye benzer şekilde *Özne+Nesne+Yüklem* veya bunun farklı bir formu olan *Nesne+Yüklem (Özne)* dizilişinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Oral, 2016). Fakat işaret dillerindeki el dışı işaretler gibi unsurların eş zamanlılık sağlamasıyla öğelerin aynı zamanda işaretlenmesi diziliş kurallarını ortaya koymayı zorlaştıran etkindir.

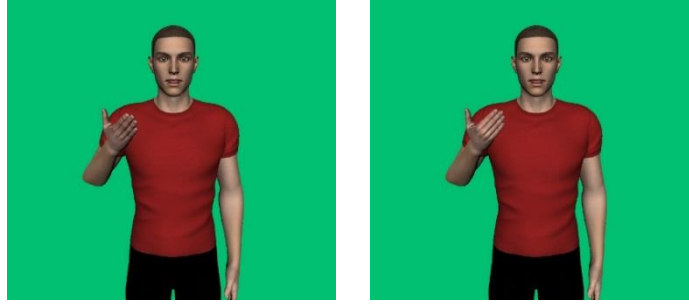
Ben eve geldim.

BEN EV ↑di•GELMEK~↓di• (Şekil 30)

BEN EV ↑di•GELMEK~↓di•+BEN.

EV ↑di•GELMEK~↓di•+BEN.

geldim.

↑di•GELMEK~↓di•

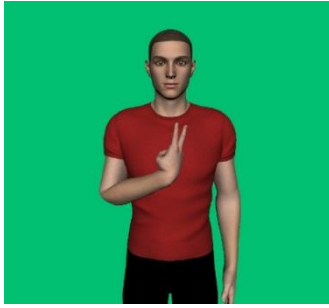
Şekil 30. “Ben eve geldim.” Cümlesi TİD İşaret Gösterimi

Dizilimde dil dışı durumlar incelendiğinde TİD ile Türkçe arasında benzerlikler görülmüştür (* olan cümleler dil dışı cümle örnekleridir). Aşağıdaki cümledeki dil dışı durumun Türkçe ifadesi *Benim hasta anne.*’dir ki bu cümle Türkçede bu şekilde ifade edilmez. Örneklerde görüleceği Türkçedeki dil dışı dizilişler genellikle TİD’de de dil dışılığına sebep olmaktadır.

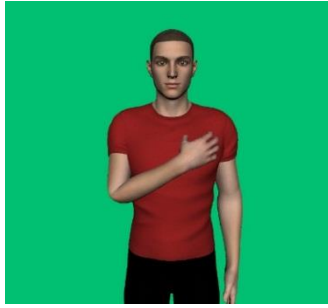
Benim annem hasta.

BENİM ANNE HASTA. (Şekil 31)

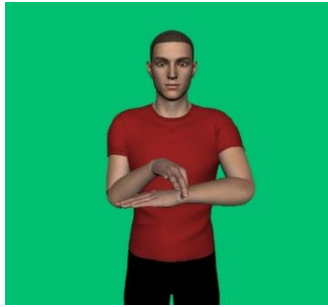
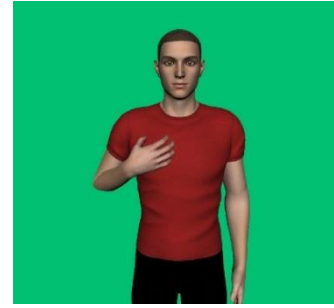
*BENİM HASTA ANNE.

Benim
BENİM

annem
ANNE

hasta.

HASTA

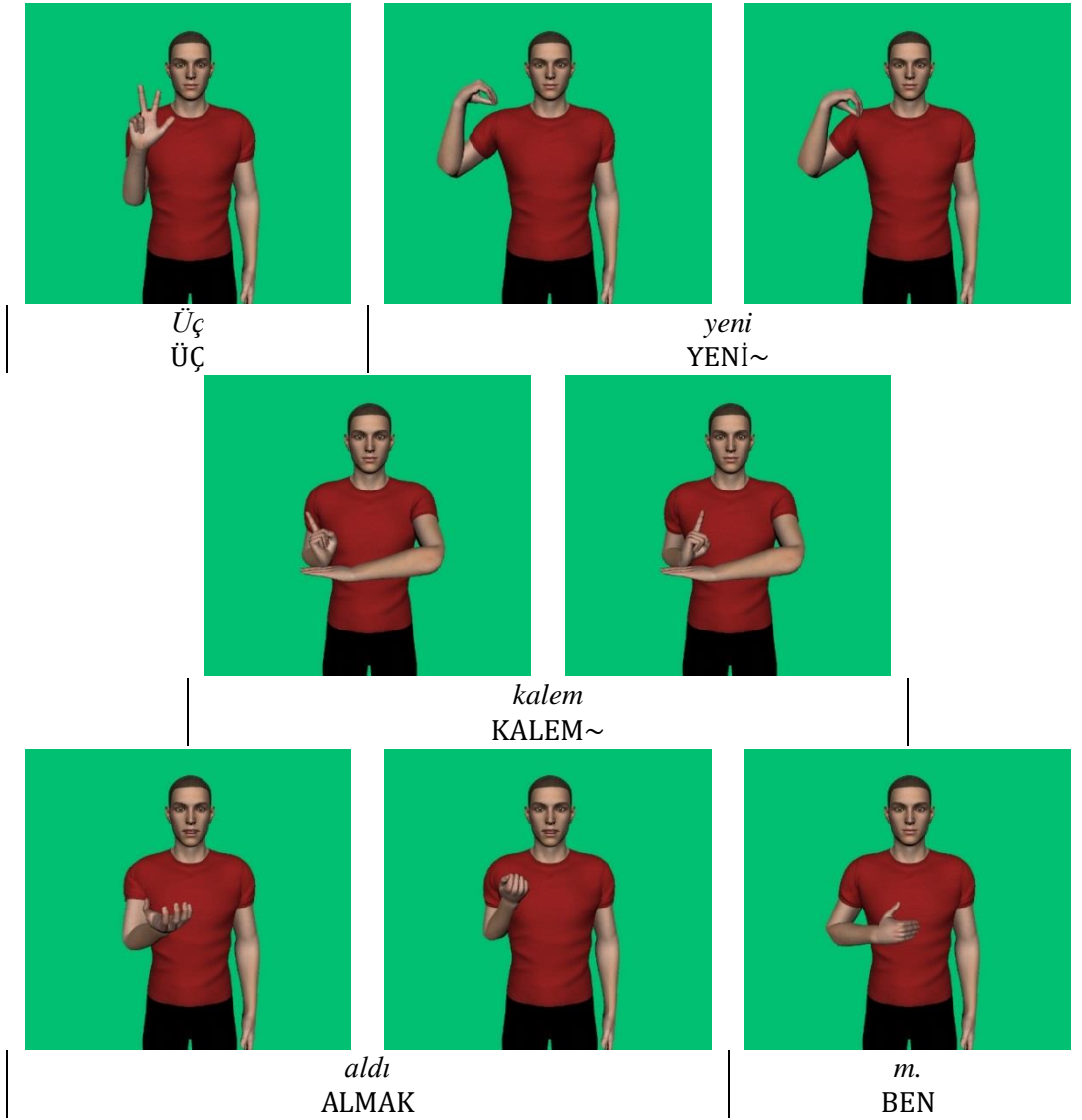
Şekil 31. “Benim annem hasta.” Cümlesi TİD İşaret Gösterimi

Üç yeni kalem aldım.

ÜÇ YENİ~ KALEM~ ↑di•ALMAK↓di•+BEN. (Şekil 32)

*ÜÇ KALEM~ YENİ~ ↑di•ALMAK↓di•+BEN.

*YENİ~ KALEM~ ÜÇ ↑di•ALMAK↓di•+BEN.

Şekil 32. "Üç yeni kalem aldım." Cümlesi TİD İşaret Gösterimi

4. Sonuç

İletişimin sözlü, sözsüz, yazılı ve elektronik olmak üzere türleri bulunmaktadır. İşitme engelliler kendi aralarında çoğunlukla sözsüz iletişim olan işaret dilini kullanırlar. İşaret dili, işitme engellilerin en temel iletişim tekniğidir; el hareketleri, jest, mimikler, tamamlayıcı veya pekiştirici olan ağızla söylemeden oluşur. Konuşma dillerinde olduğu gibi her ülkenin işaret dilinde bulunan işaretler ve dil bilgisi kuralları farklıdır.

Dünyadaki en eski işaret dillerinden TİD ile ilgili özellikle dil bilgisi noktasında sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada TİD iletişim yöntemleri ve dil bilgisi kuralları incelenmiştir. İletişimde kullanılan yöntemler olarak işaretler, parmak alfabesi, ağızla söyleme ve jest-mimikler ele alınmıştır. Dil bilgisi olarak ise işaret türetme, eş işaretli, eş anlamlı, zıt anlamlı ve birleşik işaretlerin yanı sıra TİD'de eklerin kullanımı ve TİD söz dizimi araştırılmıştır. TİD iletişim yöntemleri ve dil bilgisine ait özellikler özet şeklinde ayrı ayrı sunulmuştur.

TİD iletişimine ait özellikler şu şekilde özetlenebilir;

- Durağan ve durağan olmayan işaretler vardır.
- İşaretler kelime tabanlıdır (Bayrak, 2009).
- Türkçe kelime ile işareti arasında imgesel bağ kurulması gerekmez.
- İşaretler şeffaf, yarı şeffaf ve şeffaf olmayan şekilde sınıflandırılmaktadır (Klima & Bellugi, 1979).
- Türkçe bazı kelimeler tek bir işaretle bazıları ise birden fazla işaretin birleşimiyle meydana gelebilir (Uysal, 2010).
- İşaret, uygulama yerine göre farklı anlamlara gelebilir (Türk, 2015).
- Parmak alfabesindeki bazı harfler gösterilerek veya bazıları ise çizilerek icra edilebilir.
- Parmak alfabesi harf tabanlıdır (Bayrak, 2009).
- TİD parmak alfabesinde C, I, L, O, P, U, V dışındakilerde çift el kullanılmaktadır (MEB, 2015).
- Parmak alfabesinin görünümü bölgelere göre farklılık gösterebilmektedir (Dikyuva vd., 2015).
- Parmak alfabesi şu durumlarda kullanılır; özel isimlerde, yabancı dillerden alınan kelimelerde, bilimsel terimlerde, kısaltmalarda, eklerde, eş anlamlı işaretlerde (Göksel & Taşçı, 2016; Bayrak, 2009).
- Eğer özel ismi karşılayan bir işaret varsa özel isim parmak alfabesiyle değil işaretle gösterimlenir.
- TİD’de jest ve mimikler sıklıkla görülmektedir.
- Bir işaretin jest ve mimiklerle kullanımıyla anlam farklılaşabilir (olumsuz, soru gibi).

TİD dil bilgisine ait özellikler şu şekilde özetlenebilir;

- Her dilde olduğu gibi TİD’in de kendine özgü kuralları vardır.
- Konuşma dillerinde var olan bölgesel farklılıklar işaret dillerinde de görülmektedir.
- İşaretlerin yapımında sürekli aynı el kullanılmalıdır.
- İşaret türetmede esnek bir dildir.
- İşaret türetmede cismin algısal özelliğinden veya başka bir kelimeyle olan ses benzeşmesinden faydalanılabilir (Yasan, 2014).
- Harfleri farklı şekil ve kombinasyonlarda kullanarak işaret türetimi yapılabilir (Göksel & Taşçı, 2016; Taşçı, 2016; Boğaziçi Üniversitesi, 2015).
- Anlambilimsel ve sözdizimsel yaklaşımla işaret türetimi yapmak mümkündür (Dikyuva vd., 2015).
- Yineleme, tek elle yapılan işaretin çift elle yapılmasıyla (Dikyuva vd., 2015) ve başka işaret dillerinden ödünçleme (Göksel & Taşçı, 2016) ile işaret türetimi yapılabilir.
- Türkçe iki kelime arasındaki ses benzeşmesi veya anlam yakınlığı sebebiyle eş işaretlilik görülmektedir.
- Eş işaretli işaretler vardır. Türkçedeki her eş anlamlı kelime TİD’de de eş işaretli veya TİD’de her eş işaretli işaret Türkçede eş anlamlı olmak durumunda değildir.
- Eş anlamlı işaretler genelde bir kelimeye ait işaretin bölgesel farklılık sebebiyle farklı şekillerde gösterimlenmesiyle ortaya çıkar (Oral, 2016).
- Birleşik işaretler TİD’de işaret türetme yöntemi olarak kullanılmaktadır.

- Fiildeki zaman ekleri değişik formlarda, fiille birlikte zamana ait işaretlerle, kişi zamirleri de değişik formlarda, fiille birlikte ve kişi zamirlerine ait işaretlerle kodlanmaktadır.
- Hal eki kullanımı yoktur (Zeshan, 2002).
- Çoğul ekleri işaret tekrarı, İŞARET+ÇOK birleşimi veya İŞARET+C sınıflandırıcısı şeklinde kullanılır.
- Fiildeki olumsuzluk ifade İŞARET+DEĞİL birleşimiyle verilir ve by ve ky el dışı işaretleriyle birlikte kullanılır.
- İzin kipi İŞARET+SERBEST birleşimi ile sağlanır.
- Gerekliklik ve zorunluluk ekleri için İŞARET+LAZIM veya İŞARET+MECBUR birleşimi tercih edilir.
- Türkçede bir kelime ile yapım eki almış hali farklı işaretlerle gösterilebilir.
- Bazı yapım eklerinde ise İŞARET+PARMAK ALFABESİ kullanımı görülür.
- TİD'in söz diziminde Türkçeye benzer fakat Türkçeden daha fazla forma sahip olduğu söylenebilir.
- Türkçedeki dil dışı dizilişler genellikle TİD'de de dil dışı durum oluşturur.
- Bildirim cümlesi ile soru cümlesini el dışı işaretler ayırır.
- Evet/hayır ve ne tipli soru cümlelerde kullanılan el dışı işaretler farklılıklar göstermektedir.
- Evet/hayır tipli soru cümlelerinde bö ve ky, ne tipli soru cümlelerinde ise bö ve ki el dışı işaretleri cümlenin tamamında görülmektedir.

Referanslar

- Akalın, Ş. H. (2013). Türk İşaret Dili. *Yeni Türkiye Dergisi (Türkçe Özel Sayısı)*, 55, 1496-1502.
- Akçamete, G. (1999). Improving question skills for students with hearing impairment, *The European Journal of Special Needs Education*, 14(2), 171-177.
- Bayrak, S. (2009). İşaret dilinin bilgisayarlı yorumlanması. *Yüksek Lisans Tezi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Demir, T. (2006). *Türk dilbilgisi*. (2. Baskı). Ankara: Kurmay Kitap Yayın ve Dağıtım.
- Dikyuva, H., Makaroğlu, B. & Arık, E. (2015). *Türk İşaret Dili dilbilgisi kitabı*. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Gökgöz, K. & Arık, E. (2011). Distributional and syntactic characteristics of nonmanual markers in Turkish Sign Language (Türk İşaret Dili, TİD). *MIT Working Papers in Linguistics, Proceedings of WAFI VII*, 62, 63-78.
- Göksel, A. & Taşçı, S. S. (2016). Türk İşaret Dili'nde ödünçlemeler, *Ellerle konuşmak: Türk İşaret Dili araştırmaları*. (1. Baskı). Ed. Engin Arık. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- İnternet: Boğaziçi Üniversitesi. (2015). Türk İşaret Dili sözlüğü v1.0, <http://www.cmpe.boun.edu.tr/pilab/tidsozlugu>.
- Keleşir, M. & Göksel, A. (2016). Türk İşaret Dili'nde aktarılmış anlatımın özellikleri, *Ellerle konuşmak: Türk İşaret Dili araştırmaları*. (1. Baskı). Ed. Engin Arık. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- Kubuş, O., İlkbaşıran, D. & Gilchrist, S. K. Türkiye’de işaret dili planlaması ve Türk İşaret Dili’nin yasal durumu, *Ellerle konuşmak: Türk İşaret Dili araştırmaları*. (1. Baskı). Ed. Engin Arık. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kükey, M. (1975). *Uygulamalı örneklerle Türkçenin sözdizimi*. Ankara: Kardeş Matbaası.
- Makaroğlu, B. (2012). Türk İşaret Dilinde soru: Kaş hareketlerinin dilsel çözümlemesi. *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Makaroğlu, B. (2016). Türk İşaret Dili’nde soru tümcelerinin görünümü: Kaş hareketlerinin rolü, *Ellerle konuşmak: Türk İşaret Dili araştırmaları*. (1. Baskı). Ed. Engin Arık. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Memiş, A. (2013). Kinect Rgb görüntülerinde ve derinlik haritalarında uzam-zamansal özellikleri kullanarak işaret dili tanıma. *Yüksek Lisans Tezi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı - Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü) (2015). Türk İşaret Dili Sözlüğü, http://orgm.meb.gov.tr/alt_sayfalar/duyurular/1.pdf.
- Oral, A. Z. (2016). *Türk İşaret Dili çevirisi*. (1. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Özkul, A. (2016). Türk İşaret Dilinde araç bildiren isim ve fiil çiftlerine birimbilimsel bir bakış, *Ellerle konuşmak: Türk İşaret Dili araştırmaları*. (1. Baskı). Ed. Engin Arık. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Taşçı, S. S. (2016). TİD el alfabesinin sözlükleşmesi ve biçimlenişsel yapılandırılması: El değişimi ve benzeşme olguları, *Ellerle konuşmak: Türk İşaret Dili araştırmaları*. (1. Baskı). Ed. Engin Arık. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tutar, H., Yılmaz, M. K. & Eroğlu, Ö. (2014). *Genel Teknik İletişim*. 6. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Türk, Y. (2015). Türk-Alman işaret dilleri tercümesi etkinliğinin örneklerle incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Uysal, A. (2010). İşitme engellilerde Türkçe öğretimi, sorunlar, öneriler. *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yasan, M. C. (2014). Türkçe metni Türk İşaret Diline dönüştürme. *Yüksek Lisans Tezi*, Başkent Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Zeshan, U. (2002). Sign Language in Turkey: The story of a hidden language. *Turkic Languages*, 6(2), 229-274.
- Zeshan, U. (2003). Aspects of Türk İşaret Dili (Turkish Sign Language). *Sign Language and Linguistics*, 6(1), 43-75.
-